

- [1] Cochran W. G., *Sampling Techniques*, John Wiley & Sons, New York 1963.
- [2] Hájek J., *Teorie pravděpodobnostního výběru s aplikacemi na výběrová šetření*, NCSAV, Praha 1963.
- [3] Hansen M. H., Hurwitz W. N., Madow W. G., *Sample Survey Methods and Theory*, vol. I., II., John Wiley & Sons, New York 1953.
- [4] Raj D., *Sampling Theory*, Mc Graw-Hill, New York 1968.
- [5] Stuart A., *Basic Ideas of Scientific Sampling*, Ch. Griffin and Company, London 1964.
- [6] Yates F., *Sampling Methods for Censuses and Surveys*, Ch. Griffin and Company, London 1960.

Jan Reháček

Erwing Goffman: *Asylums*

Garden City N. Y., Double Day Co. 1961, 386 s.

Se stoupajícím počtem obyvatelstva se zvětšuje i počet té části populace, která pro různé tělesné či psychické poruchy či pro stáří není schopna běžného začlenění do života společnosti. Práce se stává stále složitější a mentálně náročnější, a tak ubývá i profesí, v nichž by se mohli postižení uplatnit. Z problému, který ještě poměrně nedávno byl pouze neštěstím rodiny, se stává problém společenský. Sociální problémy, které byly po léta ponechány iniciativě či také lhostejnosti veřejného mínění, jsou ve větší a větší míře přenechávány společnosti jako celku. A tak je docela logické, že právě v dnešní době se dostává do popředí sociální psychiatrie, jejíž sekce jsou bohatě zastoupeny skoro na každém sociologickém kongresu a že tato problematika přestává být výhradní doménou psychologů a psychiatrů a stává se oblastí, do níž stále více pronikají i sociologové.

Znáмым průkopníkem sociologického a sociálně psychologického přístupu k této problematice je americký sociolog, nyní profesor na universitě v Pensylvánii, Erwing Goffman se svou knihou *Asylums — Essays on the Social Situation of Mental Patients and other Inmates*, která vyšla poprvé v roce 1966. Autor sám se zabýval dříve sociální antropologií, pak řadu let pracoval v USA a v Anglii v Národním institutu pro mentální zdraví. Poznatky i zkušenosti z obou těchto oblastí pozitivně poznávají jeho práce a ovlivňují i výběr tematiky jeho studií dřívějších (například *Presentation of Self in Everyday Life, Behaviour in Public Places, Interaction Ritual, Encounters* i knihu relativně nejmladší, *Stigma — Notes on the Management of Spoiled Identity*).

Ve všech těchto svých knihách spojuje Erwing Goffman přístup sociologický se sociálně psychologickým, méně však již využívá poznatků empirické sociologie a aplikované statistiky. Autor má vynikající schopnost k pozorování interakcí, manifestovaných i potlačovaných postojů a názorů lidí, a tak

jeho práce mají charakter velmi cenných, pečlivě zpracovaných monografií. Jsou to jakési mikrostudie, objevující aspekty, které zůstávají z hlediska globálně společenského zcela skryty, přestože jsou velmi závažné.

Erwing Goffman, dříve než napsal práci *Asylums*, pobýval přes rok v jedné psychiatrické léčebně, kde trávil čas v rozhovorech s pacienty, pozoroval etnografické detaily jejich sociálního života a navazoval neoficiální kontakty s ošetřujícím personálem. Z tohoto pozorování vznikla první, nejobsáhlejší a také nejceněnější esej uváděné knihy, *World of Inmates*, v níž zachycuje svět pacientů-chovanců a svět ošetřovatelů a personálu, střetávání jejich zájmů a protikladné vidění téhož sociálního prostoru. Autor reprodukuje a interpretuje zkušenosti chovanců i personálu a uspořádává tyto poznatky do systému, jímž doplňuje obecný pohled na ústav či léčebnu, které charakterizuje jako tzv. totální instituce. Goffman si na začátku klade zcela konkrétní otázku: Co se vlastně děje v psychiatrické léčebně, vězení, či sanatoriu či podobné instituci a zda jsou tyto ústavy skutečně zařízení výchovná, či zda jsou jen formou izolace postižených od ostatní společnosti. Proto sleduje především proces adaptace chovanců pod tlakem instituce, do níž byli vřazeni, jejich klamání, ztrátu soukromí, individuality a identity a zároveň jejich zoufalou obranu a opětně se vytvářející svébytný specifický život a novou, modifikovanou sociální prestiž, vytvářející se v rámci nové instituce a umožňující alespoň částečné získání seberespektu. Autor vymezuje pojem *totální instituce: je to taková instituce, která jedince zcela izoluje od ostatního světa, která ho totálně obkličuje, v níž všechny momenty života jedince jsou podmiňovány a kontrolovány organizací, konají se na stejném místě pod stejnou autoritou a převážně se stejnou skupinou lidí a v níž všechny fáze denních aktivit jsou předem stanoveny a přesně určeny a jejich variace jsou zaměřeny k naplnění oficiálního cíle organizace*. Totální instituce strhávají bariéry, které v normálním životě leží mezi pracovním prostředím, domovem a sférami volného času. Kritéria vztahující se na totální instituce však platí nejen v psychiatrických léčebnách, na něž se autor v dalších třech statích hlavně zaměřuje, ale i v ústavech pro slepce, neslyšící či chudé, v protituberkulózních sanatoriích i v institucích založených na podkladě instrumentálního, jakými jsou například kasárna, vojenská učiliště, námořní loď, vězení či koncentrační a pracovní tábory nebo kláštery a semináře. Tyto totální instituce jsou jakýmsi hybridem mezi komunitou, již je domov (jsou ovšem naprosto nesrovnatelné s rodinou), a obecně chápanou formální organizací. Nejdůležitější interakce ve všech těchto institucích je charakterizována trvalou hostilitou mezi chovanci a institucí, reprezentovanou dohlížiteli či ošetřovateli. Chovanci jsou po vstupu do léčebny, vězení či semináře nuceni k asimilaci v novém prostředí, k asimilaci, která — je-li úspěšná — nakonec vede k jejich demoralizaci, ke ztrátě individuality,

k pocitu ponížení, viny, k neustálé sebekontrolě, jež u některých jedinců někdy končí až v jakémsi sebeumrtvování. Po delším pobytu se tento stav mění až v neschopnost znovu se zařadit do ostatní společnosti a ve strach před propuštěním na svobodu. Chovanci jsou vlastně zbaveni práv a odpovědnosti, které mají dospělí lidé ve společnosti (nemají peníze, možnost individuální úpravy zevnějšku, oblečení, dispozice s volným časem), jsou vystaveni fyzické integraci i s partnery pro ně naprosto nežádoucími, jsou neustále hlídáni, jejich intimita a vlastně i city jsou vystaveny neustálému pozorování druhých. Chovanci žijí ve stínu sankcí, jsou trestáni jako děti. Potlačení autonomie jejich jednání a odpor proti tomu vede někdy až k agresi proti vlastní osobě nebo k naprosté poslušnosti, k regresi, depersonalizaci a diskulturaci, což často stigmatizuje jedince i dlouho po jeho propuštění z totální instituce či ho vede k aktivitě, která mu „umožní“ vrátit se brzo zpět.

Druhá stať, *The Staff World*, popisuje obdobný proces, jenomže z hlediska ošetřovatele. Autor si v ní všimá obvyklého vystupování ošetřovatelů, jejich tónu hlasu, vystupovaného sebevědomí, které pramení z jejich funkčního postavení zástupců, ale i nástrojů instituce a které je obdobně poznává jako chovance. Ošetřovatelé musí být respektováni, jsou často objektem kladných i záporných emocí chovanců, musí sledovat zájem instituce i přes svůj případný odpor či sympatie vůči objektu své péče, tj. chovanci či vězni. Jsou v mocenském postavení a současně jsou sami totálně podřízeni instituci, v níž pracují. Vytváří se určitá, i když protikladná — zrcadlová — podobnost mezi chovanci a jejich ošetřovateli, při níž obě strany jsou stigmatizovány vlivem totální instituce. Obě strany charakterizuje poslušnost, sebekontrola a přes hlubokou propast, která je mezi nimi, zároveň i určité ztotožnění se s institucí samou, s její symbolikou a s jejími zákony. Nakonec se obě strany podílejí na zatajování a zkreslování reality.

Další stať je věnována „morální kariéře“ mentálního pacienta a autor v ní sleduje a popisuje tři základní fáze, jimiž prochází psychicky nemocný, a zachycuje jejich rozhodující momenty: stadiu před přijetím, období ztrávené přímo v léčebně či ústavu a období po propuštění, kdy dochází k opětovnému zařazování do společnosti. Vedle popisu upozorňuje Erwing Goffman, že pro formování postoje chovance je nejvýznamnější zpětný pohled na údobí života před přijetím. Chovanec se teprve po přijetí do ústavu učí mít o sobě defenzivní představu, zvyká si na rozbití dosavadních představ o sobě samém

i o obrazu, jímž se prezentoval druhým, a současně pocituje ztrátu zájmu svého dřívějšího okolí a dostává se mimo dosavadní vztahy. A podobně jako v jiných organizačních totálního charakteru dochází i v tomto případě k primárnímu a často i sekundárnímu včlenění a přizpůsobení se. V každé léčebně se během roku rozvíjí relativně samostatný vnitřní život chovanců, jejich aktivita a často i neoficiální, nekontrolované vztahy a některé činnosti (třeba mytí aut lékařům, sbírání míčků na tenis), v jejichž rámci se objevuje nová, nepředpokládaná struktura chovanců, částečně odpovídající sociálnímu rozčlenění před příchodem do ústavu. Objevují se noví „outsideri“ a noví „leaders“. I na tyto ústavy se vztahují obecné zákony života organizací. Autor popisuje původní, přenesené i protestní aktivity chovanců, vliv jejich nové determinace na způsob života a upozorňuje, že vedle ztráty identity se u všech chovanců, a to ve všech typech totálních institucí, objevuje i vysoká potřeba a současně i schopnost udržet si své soukromí a určitý osobní odstup. Autor se domnívá, že sociologové rádi podceňují vliv skupiny na formování jedince. „Při pozorování, co se děje a jaké jsou sociální role v omezeném prostoru sociálních interakcí v institucích, jsme až překvapeni vysokou schopností jedince udržet si určitý odstup mezi sebou a ostatními, uchovat význam nepatrného soukromého majetku a maličkostí, s nimiž se jedinec částečně identifikoval, a schopností adaptace, která je současně i částečnou ochranou k udržení vlastní struktury osobnosti chovance.“ Připomíná, že i v tomto případě je určitá revolta, neuposlechnutí řádu (pít kávy v jinou než předepsanou dobu), něco zcela základního pro mentální zdraví. Vedle nutnosti identifikace s institucí je nutná i opozice, aby se vůbec mohlo vytvořit Já.

Vymezením specifika psychiatrických léčeben a jejich srovnáním a jinými typy organizací se Goffman zabývá i ve zbývajících dvou státech. Zvláště v první z nich, *The Medical Model and Mental Hospitalization*, upozorňuje na nemožnost převzetí obecného modelu zdravotní péče pro psychiatrické léčebny a upozorňuje na jejich specifikum, které je třeba důsledně respektovat.

Celá práce svědčí o vynikající schopnosti autora vidět „předmět“ svého poznání ve všech detailech a aspektech. Ale právě tato jeho přednost — schopnost postihnout specifické — je i nedostatkem jeho studií, neboť zkoumané instituce jsou jakoby vypreparované z ostatních celospolečenských vztahů a závěry úmyslně nepřekračují jejich práh.

Vlasta Keslová